

Гріньова Ольга Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент.
Доцент кафедри педагогіки і психології Педагогічного інституту Київського
університету імені Бориса Грінченка.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІЛЕЙ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

На сучасному етапі становлення Української держави стрімкі суспільно-політичні трансформації та економічна нестабільність осмислюються і переживаються на особистісному рівні кожним громадянином. Це призводить до становлення у свідомості широких верств населення ряду негативних особистісно-емоційних утворень: тривожності, пригніченості, обмеження життєвої транспективи модусом теперішнього, невпевненості у своєму найближчому і віддаленому майбутньому. За таких умов високої актуальності набуває дослідження особливостей постановки життєвих цілей сучасною людиною в умовах соціальної невизначеності й нестабільності. Особливої соціальної значущості ця проблема набуває по відношенню до молодого покоління українців, оскільки важливими життєвими завданнями саме юнацького віку є постановка життєвих цілей та планування їх реалізації у професійній, інтимно-особистісній, соціальній, сімейній та інших сферах життя.

Проблема життєвих цілей особистості у психологічній літературі не є новою. Так, у психоаналізі значна увага приділяється підсвідомим детермінантам психічного розвитку людини. Становлення життєвих цілей і життєвої спрямованості індивідуума у цілому дослідники пов'язують з переживанням задоволення і уникнення незадоволення (З.Фрейд [11]), глибинним осмисленням власної самості й пошуком свого місця у соціумі (К.-Г.Юнг [14]) та ін.

У роботах Е.Фромма підкреслюється соціальна спрямованість поведінки людини на досягнення нею саме життєвих цілей. У якості такої цілі може виступати “перемога” над собою чи значущими іншими, життєва орієнтація на

матеріальні досягнення і пов'язаний з нею спосіб життя “мати” або змістом життєвих цілей виступає власне духовне зростання, конструювання свого життєвого шляху за способом “бути”, у гармонійному співіснуванні з іншими людьми [13]. Подальший розвиток проблеми життєвих цілей представлений у гештальтпсихології (Ф.Перлз [6]) і, особливо, гуманістичній психології (А.Маслоу [5], К.Роджерс [7]). Процес самоактуалізації особистості, згідно з А.Маслоу, і являє собою постійний вибір життєвих цілей і способів їх досягнення [5]. Найвищий рівень життєвих цілей особистості складають духовні цінності істини, краси, добра, справедливості. У роботах радянських психологів (С.Л.Рубінштейн [9], В.І.Слободчиков і Є.І.Ісаєв [10] та ін.) підкреслюється думка про те, що головною ціллю і смыслом життя особистості є служіння людям, здійснення власного внеску у прогресивний розвиток людства. У подальших дослідженнях сучасних вчених значна увага приділяється проблемі поєднання особистісного і соціального аспектів життєвих цілей індивідуума (“життя для себе” і “життя для інших” за К.О.Абульхановою-Славською [1]). У концепції життєвого вчинку В.А.Роменця постановка життєвих цілей та здійснення життєвого вибору розглядаються як процес боротьби мотивів. Безперспективний для реалізації життєвих цілей особистості, але емоційно привабливий мотив В.А.Роменець назвав “спокусою”. Прийняття життєвого рішення - це процес протиріччя між перспективними мотивами, які відображають екзистенційні потреби особистості і сприятимуть їх задоволенню у майбутньому з одного боку, і мотивами, що відображають потреби більш низького порядку (як правило, гедонічні), актуальні у теперішньому. Глибинне осмислення життєвого шляху, власні переконання як основа життєвих цілей, зумовлюють можливість особистості протидіяти спокусі [8].

Сензитивним періодом становлення життєвих цілей є юнацький вік. Однак, як зазначає Л.І.Божович, активізація ціле-мотиваційних конструктів молоді у різних модусах життєдіяльності відбувається нерівномірно. Так,

невизначені абстрактні смисложиттєві цілі “робити добро іншим”, “бути корисним членом суспільства” у юнаків часто поєднуються з добре розрахованим, часто заснованим на матеріальних егоїстичних цінностях вибором майбутньої професії [2].

У дослідженнях С.В.Явон висвітлюється динаміка життєвих цілей особистості раннього і пізнього юнацького віку. Згідно з дослідником, найбільш значущими життєвими цілями сучасних юнаків є матеріальний добробут, цікава робота, яка відповідає власним інтересам, позитивні сімейні стосунки. Під час переходу від молодшого до старшого юнацького віку менш значущими стають такі цілі, як наявність гарних друзів, можливість проявити себе та свої здібності і влада, можливість керувати іншими людьми. При цьому зростає суб’єктивна значущість можливості відкрити свою справу, наявності потрібних знайомств, легкої роботи й спокійного життя, впевненості у власній безпеці. На думку дослідника, виявлена динаміка пояснюється особливостями особистісного зростання та його соціальною детермінацією у юнацькому віці. Так, нечіткість образу майбутнього у молодшому юнацькому віці зумовлює невизначеність життєвих цілей особистості, їх сформованість на рівні життєвих мрій. Натомість на етапі старшого юнацького віку зростання життєвого, зокрема професійного, досвіду юнаків, зумовлює конкретизацію їх життєвих цілей. Однак і у старшому юнацькому віці життєві цілі часто є поверхневими, не містять під собою глибинних особистісних переконань. Так, згідно з дослідником, ціль “мати свою справу” у значної кількості юнаків часто є проявом захисної реакції особистості в умовах соціально-економічної нестабільності [15].

У роботах Н.Л.Бикової досліджено динаміку життєвих цілей сучасної молоді. Згідно з дослідницею, у юнацькому віці життєві цілі конкретизуються, у їх змісті зростає орієнтація на матеріальний добробут і статус. Важливим чинником становлення життєвих цілей особистості юнацького віку є її смисложиттєві орієнтації. Активізація смисложиттєвих орієнтацій юнаків

зумовлює суб'єктивацію й повторну постановку ними життєвих цілей, у змісті яких зростає питома вага мотивів самореалізації й особистого життя [3].

На думку О.В.Люсової, психологічні особливості життєвих цілей сучасних юнаків детермінуються не лише смисложиттєвими особистісними утвореннями, але й когнітивними (осмислення життєвих цілей і ймовірності їх досягнення) та емоційно-вольовими (свобода-відповідальність, воля, позитивне ставлення до майбутнього, віра) [4]. При цьому найбільш значущими для постановки життєвих цілей у юнацькому віці є когнітивні детермінанти. Змістом життєвих цілей сучасних юнаків, згідно з дослідницею, є орієнтація на образ успішної людини, прагнення до свободи, багатство духовної культури, позитивне ставлення до майбутнього, нечіткий образ майбутнього у суб'єктивному теперішньому, гармонійна ціннісно-часова структура "Я". Таким чином, у роботах О.В.Люсової представлено як позитивні, так і негативні тенденції становлення життєвих цілей у юнацькому віці. До останніх належить нечіткий образ майбутнього у суб'єктивному теперішньому: невизначеність образу ідеального майбутнього є показником недостатнього розвитку смисложиттєвих орієнтацій [4]. А це, у свою чергу, призводить до обмеженості часової транспективи особистості модусами минулого й теперішнього, складності рефлексії, осмислення юнаками свого буття як єдиного просторово-часового континууму й узгодження короточасних і довготермінових життєвих цілей і планів. За таких умов становлення суб'єктивної картини життєвого світу юнаків, їх смисложиттєвої концепції, самореалізації й самоздійснення ускладнюється.

У роботах А.Ю.Фрідмана досліджуються показники формування життєвих цілей у юнацькому віці. Згідно з дослідником, до таких показників належать важливість, користь, нагальність, складність, суб'єктивна важкість реалізації цільових утворень та ін. Узагальнений результат оцінки індивідуумом цих параметрів зумовлює постановку життєвої цілі або відмову від неї. Оцінка

особистістю зазначених показників життєвих цілей, а також осмислення нею суб'єктивної значущості цільових конструктів обумовлюють ієрархію індивідуальних життєвих цілей особистості [12].

Становлення життєвих цілей юнаків у різних модусах життєдіяльності є взаємопов'язаним та взаємообумовленим й може бути відображене у вигляді лінійної функціональної залежності. Так, високий рівень розвитку життєвих цілей у одних модусах життєдіяльності сприяє активізації її життєвих цілей у інших життєвих полях [12].

Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що проблема життєвих цілей особистості у фаховій літературі не є новою. Різні аспекти цього феномена досліджувались у всіх основних напрямках психологічної науки. У роботах вітчизняних та сучасних дослідників з проблеми життєвих цілей значна увага приділяється проблемі поєднання соціальної й індивідуальної складових у змісті цього психічного утворення. Особливості становлення життєвих цілей дослідники пов'язують з ціннісними, смисложиттєвими орієнтаціями, мотивами, різними аспектами життєвої транспективи, зокрема модусами теперішнього й майбутнього тощо. Сензитивним періодом становлення життєвих цілей є юнацький вік. Сучасні вчені підкреслюють високу складність активізації життєвих цілей молоді через несприятливі соціально-економічні фактори. Під час переходу від ранньої до пізньої юності життєві цілі особистості конкретизуються й набувають чіткості. Однак у змісті життєвих цілей сучасних юнаків переважають цінності матеріального добробуту й статусу. А самі життєві цілі часто відображають короткострокову життєву перспективу. Самореалізація, вибір професії, що відповідає власним інтересам, здібностям у якості життєвої цілі для значної кількості юнаків є мало- або середньозначущими. Таким чином, недостатнє осмислення юнаками свого життя, низький рівень розвитку людиноцентричних цінностей, переживання високої складності й малозначущості реалізації

життєвих цілей, пов'язаних з власним духовним зростанням, призводять до недостатнього розвитку ієрархії життєвих цілей сучасних юнаків у цілому. Здійснений аналіз літературних джерел не виявив у роботах сучасних дослідників комплексної системи психолого-педагогічного супроводу становлення життєвих цілей у юнацькому віці у єдності з активізацією смисложиттєвих орієнтацій, життєвої транспективи, смисложиттєвої концепції й самореалізації особистості в цілому, хоча у роботах сучасних дослідників і підкреслюється нерозривний взаємозв'язок становлення цих особистісних утворень. Таким чином, висока актуальність і недостатня розробленість проблеми активізації життєвих цілей у юнацькому віці зумовлюють необхідність подальшої розробки цієї проблеми.